

اسکان غیررسمی چالش فراروی شهرها (مطالعه موردی محله شهرک صنعتی کرمان)

حسین غضنفرپور^۱

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان

محسن کمانداری

دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان

معصومه علیمرادی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی تهران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۲/۱۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۱۲/۲۰

چکیده

اسکان غیررسمی یکی از مسائل شهرهای بزرگ در سراسر جهان محسوب می‌شود به طوری که ۲۰ تا ۳۰ درصد جمعیت برخی از شهرهای بزرگ جهان و کشور ما به صورت حاشیه‌نشین زندگی می‌کنند. اسکان غیررسمی نتیجه رشد فزاینده‌ی جمعیت و مهاجرت و خصوصاً مهاجرت‌های روستا- شهری است زیرا شهرها نتوانسته‌اند مسکن مناسب را برای این جمعیت فزاینده فراهم نمایند. شهر کرمان به دلیل رشد سریع جمعیت و مهاجرت گسترده که طی دهه‌های گذشته، داشته نتوانسته شرایط مناسب برای سکونت بخشی از جمعیت را فراهم آورد. به همین دلیل جمعیتی که به شهر کرمان روی آورده مجبور به سکونت در حاشیه شهر شده به دلیل اینکه از استاندارد لازم برای پذیرش جمعیت برخوردار نبوده، پدیده‌ای را به نام اسکان غیررسمی در حاشیه شهر وجود آورده. مطالعه این مناطق و محلات از آن جهت اهمیت دارد که شهر را با چالش روبرو می‌سازند، برای این منظور محله شهرک صنعتی در شهر کرمان برای تحقیق انتخاب گردیده و عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که منجر به پدیده حاشیه‌نشینی در این محله شده مورد بررسی قرار گرفته است. در این مقاله در پی آن هستیم که چگونگی شکل‌گیری و عوامل تأثیرگذار بر این پدیده را شناسایی نموده و نقش مدیریت شهری را در کاهش آثار زیانبار آن مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم. روش تحقیق در این مقاله میدانی است و با استفاده از پرسشنامه اطلاعات لازم به دست آمده و در نرم افزار SPSS تجزیه و تحلیل و نتایج آن استخراج گردیده است و در نهایت راهکارهایی برای کاهش آثار زیان بار حاشیه‌نشینی ارائه گردیده است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که در محله شهرک صنعتی کرمان پدیده حاشیه‌نشینی، پدیده غالب بافت مسکونی و اجتماعی آن است.

کلید واژه‌ها: اسکان غیررسمی، شهر کرمان، چالش شهری، محله شهرک صنعتی

مقدمه

از پدیده‌های عمده ناپایدار کننده شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه، گونه‌ای شهرنشینی با مشکلات حاد موسوم به اسکان غیر رسمی است که بنا بر مشاهدات جهانی در حال گسترش فزاینده است. این سکونت‌گاه‌ها هرچند جلوه‌ای از فقر است اما بازتاب کاستی‌ها و نارسایی‌های سیاست‌های دولت و بازار رسمی نیز محسوب می‌شود (هفت شهر شماره ۹، ۱۰).

اسکان غیررسمی حاصل پیشی گرفتن فرایند شهرنشینی و افزایش جمعیت شهری است. به این مفهوم که سازمان‌ها و نهادهای مسئول فاقد ظرفیت یا توان کافی برای برنامه‌ریزی و تامین زمین و مسکن و زیرساخت‌های لازم و همچنین ارائه خدمات به جمعیت شهری است. به این ترتیب با دور شدن از شهر اصلی تمرکز سکونت‌گاه‌های رسمی کمتر می‌شود و هر اندازه اقتدار سیستم مدیریتی و تعهد به کنترل و نظارت بر ساخت‌وساز کاهش یابد امکان گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی بیشتر می‌شود (برک‌پور و اسدی، ۱۳۸۵: ۹۰).

هدف این مقاله آشنایی بیشتر با مقوله اسکان غیررسمی و استفاده از مدیریت شهری و جایگاه آن در توسعه و ارتقا کیفیت زندگی است. در این راستا ابتدا با مفاهیم، تعاریف و سابقه اسکان غیررسمی در جهان و ایران آشنا می‌شویم سپس به مدیریت شهری و جایگاه و تاثیر آن بر اسکان غیررسمی و رابطه‌اش با شهر پایدار پرداخته شده و در نهایت شهر پایدار به عنوان هدف نهائی مطرح گردیده است.

بنابر اعلام مرکز اسکان بشر ملل متحد (هیئات) در سال ۱۹۹۶ یک پنجم جمعیت جهان فاقد خانه‌ای در شان زندگی انسانی بودند که دامنه گسترده‌ای از بی‌سرنه‌ان، خیابان‌خواب‌ها و آلودگی‌ها را در برمی‌گرفت. در همین ارتباط کمیسیون جهانی آینده شهرها، در قرن بیست و یکم هشدار داده است که به موازات رشد «ابر شهرها» فقر شهری در کشورهای جنوب افزایش یافته و بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی بر پایه اقتصاد غیررسمی همراه با گسترش سکونت‌گاه‌های غیر رسمی صورت خواهد گرفت (صرافی، ۱۳۸۱: ۵).

در اکثر شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه بخش قابل توجهی از جمعیت در سکونت‌گاه‌هایی زندگی می‌گذرانند که به طور غیرقانونی و غیررسمی شکل گرفته‌اند و از آب لوله‌کشی و خدمات بهداشتی کمتر و یا اصلا برخوردار نیستند. این ساکنان غالباً قادر به تامین حتی کوچک‌ترین یا ارزان‌ترین خانه‌ای نیستند که از مجرای قانونی به صورت حرفه‌ای ساخته شده و دارای تسهیلات اولیه باشند. اکثر مسکن موجود خود ساخته یا خود احداث‌اند و ساکنان آن خود سازمان‌دهی و ساخت مسکن خود را بر عهده داشته‌اند (ایراندوست، ۱۳۸۴: ۲۱۲).

پدیده حاشیه‌نشینی و یا اسکان غیررسمی از جمله معضلات اجتماعی و شهری امروز است. این معضل از دهه ۱۳۴۰ در جامعه ایران بر اثر بروز یک سلسله عوامل گوناگون اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی گسترش یافته است. در کشور ما اسکان غیررسمی با رشدی سریع‌تر از رشد شهرنشینی مواجه بوده و برآورد می‌شود که یک پنجم جمعیت شهری که درون یا مجاور شهرها به ویژه شهرهای بزرگ به شکلی خود رو، فاقد مجوز ساختمان و برنامه رسمی شهرسازی با تجمعی از اقشار کم‌درآمد و سطح نازلی از کمیت و کیفیت، زندگی می‌کنند و با عناوینی همچون حاشیه‌نشینی، اسکان غیررسمی، سکونت‌گاه‌های خودرو و نابسامان و اجتماعات آلودگی نامیده می‌شود (صرافی، ۱۳۸۱: ۵).

روش تحقیق

این تحقیق با استفاده از داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده به روش میدانی از شهرک امام حسن در شهر کرمان، به انجام رسیده و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می‌باشد. در این تحقیق به مقوله اسکان غیررسمی پرداخته شده و اسکان غیررسمی به عنوان یک معضل در نظام شهری کشور ما و متعاقب آن شهر کرمان مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفته است و راهکارهایی برای حل این معضل ارائه گردیده است.

دیدگاه‌های مطرح در مورد اسکان غیررسمی

در باب تشکیل مناطق حاشیه‌ای به عنوان مشکلی بغرنج در شهرهای جهان سوم دو دیدگاه لیبرال و رادیکال اهمیت بیشتری دارند. در دیدگاه لیبرال حاشیه‌نشینی به مثابه معلول عوامل داخلی در کشورهای جهان سوم تلقی می‌گردد و در جهت گذار از جامعه سنتی به جامعه صنعتی، خود به عنوان نوعی ضرورت در فرایند این تحول قلمداد می‌شود. اما از نظر دیدگاه رادیکال تشکیل مناطق حاشیه‌نشین در شهرهای جهان سوم معلول مناسبات و روابط بین‌المللی و قدرت‌های مسلط جهانی از یک سو و ویژگی‌های ملی از سوی دیگر است (حاتمی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۹). از دید بسیاری از جامعه‌شناسان جدید حاشیه‌نشینی و پیدایش اسکان غیررسمی در شهرها و به دنبال آن رکود و بی‌رونقی فضاهای شهری تنها ناشی از مهاجرت روستائیان به شهرها نیست. بلکه ناشی از سیاست‌های غلط و ناعدلانه اقتصادی و اجتماعی و به طور کلی فرهنگی در جوامع است که موجب تضاد میان کار و سرمایه می‌گردد و در نتیجه آن سرمایه در دست گروه‌های خاصی از جامعه و رشد نامتعادل اقتصاد-اجتماعی و تضادهای اجتماعی و طبقاتی و در نهایت حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی است (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۷۸).

دکتر پیران معتقد است که پیدایش اجتماعات اسکان غیررسمی محصول واکنش آگاهانه و تصمیم عقلانی لایه‌های پایین طبقه متوسط و طبقه پایین شهری به معضل مسکن و افزایش غیرعقلانی و دایمی اجاره‌بهاست. از دیدگاه اقتصادی، پدیده حاشیه‌نشینی نتیجه عدم دسترسی مهاجران به اقتصاد شهری، فقر اقتصادی و عدم تخصص که موجب می‌شود آن‌ها ناگزیر گردند آلودگی‌ها و زاغه‌هایی را که در اغلب موارد فاقد هر گونه تسهیلات شهری از قبیل آب، برق و تلفن است برای زندگی برگزینند بنابراین بالابردن کیفیت واحدهای مسکونی حاشیه‌نشینان راه حل نهایی مشکل آن‌ها نیست. بلکه باید با تحلیلی صحیح از اوضاع اقتصادی و اجتماعی حاکم بر جامعه و محیط حاشیه‌نشینان مسائل اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را حل کرد (حاتمی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۲۳).

ناکارآمدی‌های سیاست‌های تامین مسکن، حواث غیرمترقبه، ضعف مدیریت شهری نظارت و کنترل الگو عام توسعه کشور، الگو و فرایند شهرنشینی و شهرگرایی، تمرکز جمعیت در تهران و شهرهای بزرگ و گرایش به بخش سوم فعالیت اقتصادی (خدمات) شهرنشینی متکی به درآمدهای نفتی، بحران زمین و مسکن شهری عدم توانایی پاسخگویی بازار زمین و مسکن در جهت پاسخگویی به نیاز اقشار کم درآمد منجر به پدید آمدن بازار غیررسمی زمین و مسکن شد (شیخی، ۱۳۸۵: ۷۹).

یکی دیگر از عوامل پیدایش این اجتماعات، در دهه (۱۳۵۰) برنامه‌ریزی شهری و پیامدهای طرح‌های جامع است. غفلت از گروه‌های کم درآمد و بی‌توجهی به استانداردهای شهری فقدان برنامه تامین مسکن برای کم درآمدها یکی از عوامل حذف اجتماعی یا رانده شدن فقرای شهری به حاشیه می‌باشد (خاتم، ۱۳۸۲: ۲۴).

اسکان غیررسمی در سطح کشورهای درحال توسعه به شدت درحال گسترش است، مسائل بهداشتی و آسیب‌های اجتماعی در محلات شهری تنها به محدوده فضایی آن‌ها محدود نمی‌شود بلکه و ناپایداری تمامی شهر را در پی دارد. اسکان غیررسمی به سبب باز تولید فقر، به مخاطره انداختن محیط زیست و تحمیل هزینه‌ای برای حل مشکلات آن در مقایسه با هزینه پیشگیری تهدیدی جدی برای توسعه پایدار شهری محسوب می‌شود (صرافی، ۱۳۸۳: ۳).

نابرابری‌های فرصت‌ها، توزیع نامناسب منابع ثروت و درآمد، عدم تعادل‌های منطقه‌ای را به وجود می‌آورد. اشکال و ساخت‌های کالبدی نابرابر در فضا‌های شهری نتیجه نابرابری قدرت و ثروت در جامعه است (بوچانی، ۱۳۸۳: ۶۰). یکی از محورهایی که در بحث مدیریت شهری مطرح می‌شود فقر شهر است. حاشیه نشینی و فقر شهری مشکلاتی را در شهرها بوجود آورده و دسترسی اقشار کم درآمد و متوسط را به منابع شهری به شدت کاهش می‌دهد (اردشیری، ۱۳۷۹: ۷۴).

شهر پیش از آنکه محیطی کالبدی باشد محیطی اجتماعی است. کنترل عوامل فیزیکی کافی نیست (توسلی، ۱۳۷۹: ۷۳).

نظام مدیریت شهری در ایران بسیار تمرکزگرا و شدیداً وابسته به دولت مرکزی است و این نظام مشروعیت خود را از حکومت مرکزی کسب کرده نه از مردم (کامروا، ۱۳۷۵: ۳۲). امروزه جامعه جهانی به این نتیجه رسیده است که مشکل عمده مدیریت شهری نبود منابع مالی یا تکنولوژی مدرن و یا نیروی انسانی ماهر نیست. بلکه بیش از همه مشکل اصلی در شیوه اداره این عوامل است. حکم‌روایی خوب یعنی همکاری برای تصمیم‌گیری درباره چگونگی استفاده از منابع محدود مالی، فنی و انسانی. مدیریت شهری امروز، به جای آنکه خود را متولی توسعه شهر بداند باید خود را متولی پایدار بودن این توسعه تلقی کند (خضرای، ۱۳۸۱: ۶۰).

پایداری شهری در پیوندی تنگاتنگ با سلسله مراتب فضایی از سطح جهانی تا سطح منطقه‌ای و محلی قرار می‌گیرد (صرافی، ۱۳۷۹: ۸).

در شهرسازی و شهرنشینی پایدار به موازات توجه به مسائل زیست محیطی، اجتماعی و انسانی به ویژه عدالت اجتماعی و اقتصادی، توسعه مسکن مناسب و زندگی سالم برای همه شهروندان نیز توجه می‌شود (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۸۰).

انسان عنصر اصلی توسعه پایدار است و لذا گام اول توسعه پایدار توجه به آن است. انسان در توسعه پایدار، محور توسعه است (نصیری، ۱۳۸۵).

از جمله عوامل تاثیرگذار بر شهر پایدار مقبولیت برنامه‌ها و همسو بودن آن‌ها با نیازهای مردم می‌باشد. در این مشارکت مردم نقش مهمی داشته و تشکیل شورای شهر یکی از موفقیت‌های اساسی در راه تقویت سازمان‌های محلی و سپردن اداره امور شهر به دست خود مردم و نمایندگان آن‌هاست (جوادی، ۱۳۸۱: ۱۸).

آنچه که می‌توان از تعاریف فوق نتیجه گرفت این است که اسکان غیر رسمی در نتیجه یک پدیده اجتماعی به نام مهاجرت و یک پدیده اقتصادی به نام فقر بوجود می‌آید که خود منجر به یک معضل اجتماعی و فرهنگی به نام حاشیه‌نشینی می‌شود.

حاشیه‌نشینی در شهر کرمان

توسعه شهر کرمان در طول تاریخ تحت تاثیر راه‌های ارتباطی با مناطق اطراف و سایر نقاط کشور قرار داشته است. عمده‌ترین این راه‌ها، راه خراسان (جاده زرنند) از جهت شمال، راه سیرجان - بندرعباس و تهران از طرف غرب و راه ماهان - بم از طرف شرق و بالاخره راه جوپار از طرف جنوب بوده‌اند.

وجود فرودگاه و بلوار ارتباطی بین شهر و فرودگاه نیز از عوامل مؤثر در شکل و جهت توسعه شهر (به طرف غرب) به‌شمار می‌رود. از طرفی دیگر عبور راه آهن از مناطق غربی شهر به عنوان یک عامل بازدارنده توسعه در این بخش مطرح می‌گردد.

توسعه پیوسته و نسبتاً متراکم شهر کرمان در خارج از حصار قدیمی و حد فاصل بین دو کمربندی شمالی و جنوبی (که در حال حاضر جزو خیابان‌های اصلی شهر به حساب می‌آیند) صورت گرفته است. این بخش را می‌توان توسعه پنجاه سال گذشته شهر کرمان دانست و به همین دلیل آثار طرز فکرهای مختلفی که در این دوره حاکم بوده است، در بافت و فضاهای شهری آن منعکس است.

شهر کرمان طی ۵۰ سال گذشته که سرشماری‌های رسمی جمعیت نشان می‌دهد از رشد فزاینده‌ای برخوردار بوده است به طوری که در این مدت جمعیت شهر کرمان حدود ۹ برابر شده و از رشد متوسط ۳.۴ درصد برخوردار بوده است. در جدول زیر روند رشد جمعیت کرمان طی ۱۴۰ سال گذشته نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: روند تحولات جمعیت شهر کرمان طی دوره (۱۳۸۵-۱۳۴۷)

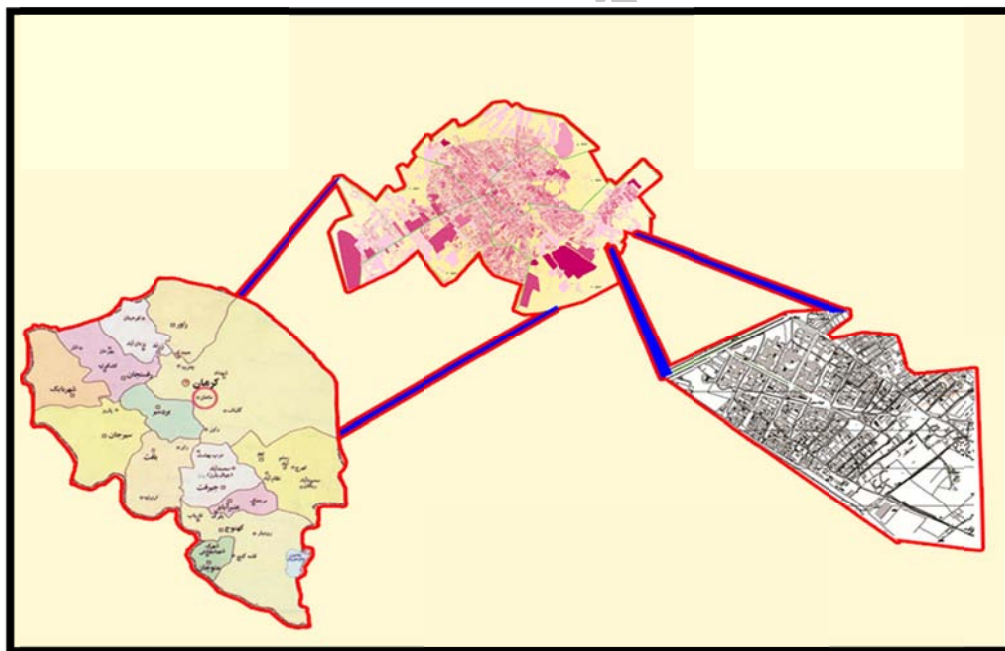
سال	جمعیت	رشد سالانه
۱۲۴۷	۳۰۰۰۰	
۱۲۷۸	۵۵۰۰۰۰	۲/۰
۱۳۳۵	۶۲۱۵۷	۰/۲
۱۳۴۵	۸۵۴۰۴	۳/۲
۱۳۵۵	۱۴۰۷۶۱	۵/۰
۱۳۶۵	۲۵۷۲۸۴	۶/۰
۱۳۷۵	۳۸۴۹۹۱	۳/۸
۱۳۸۵	۵۱۵۱۱۴	۴/۲

رشد جمعیت، مهاجرت بی رویه به شهر کرمان خصوصاً پس از انقلاب، غیر قابل کنترل بودن مهاجرت‌ها، به توسعه فیزیکی مدیریت نشده شهری منجر شده است.

دلایل عمده پیدایش این‌گونه بافت‌ها را می‌توان مشکلات اقتصادی، فقر، پی‌آمدهای ناشی از مهاجرت از مناطق روستائی و بالاخره نارسائی و ضعف مدیریت شهری در زمینه هدایت و کنترل توسعه شهر دانست. این‌گونه بافت‌ها اکثراً به‌طور غیررسمی و خارج از چهارچوب مقررات و قوانین توسعه شهری شکل گرفته‌اند. که یکی از این محله‌ها محله شهرک صنعتی کرمان است.

محله شهرک صنعتی در جنوب شرق کرمان قرار دارد و از شمال به بزرگراه امام از جنوب به زمین‌های بایر و از شرق به میدان بیرم‌آباد و از غرب به دانشگاه شهید باهنر و شهرک هشت بهشت منتهی می‌شود.

این شهرک یکی از مناطق حاشیه‌ای کرمان است اما تفاوتی که با سایر محلات کرمان دارد در این است که سایر محلات شهر کرمان از رفاه نسبی برخوردارند در حالیکه این شهرک از مناطق فقیر شهر کرمان محسوب می‌شود. این شهرک جمعیتی برابر با ۵۰۰۰ نفر را در خود جای داده است. با توجه به اینکه در گذشته محل تمرکز صنایع کوچک بوده از بافت نظام یافته شهری برخوردار نمی‌باشد و عمده ساخت‌سازها در آن بر اساس اصول مهندسی ساخته نشده است لذا از مقاومت لازم برخوردار نمی‌باشد و در صورت بروز زلزله این محله یکی از آسیب‌پذیرترین محلات شهر کرمان محسوب می‌شود.

نقشه شماره ۱: شهر کرمان و موقعیت محله شهرک صنعتی

نقشه فوق موقعیت محله شهرک صنعتی را در شهر کرمان نشان می‌دهد. همانگونه که ملاحظه می‌گردد این شهرک دارای بافت کارگاهی و مسکونی است و با توجه به وسعت زیاد آن از تراکم متوسط برخوردار است بررسی محله‌ای که در این تحقیق صورت گرفته است نشان می‌دهد که این شهرک از نظر اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی، فیزیکی و کالبدی و امکانات و خدمات با سایر نقاط شهر کرمان تفاوت‌هایی دارد که این تفاوت‌ها حکایت از سطح پایین زندگی ساکنان محله با سایر نقاط شهری است.

یافته های تحقیق

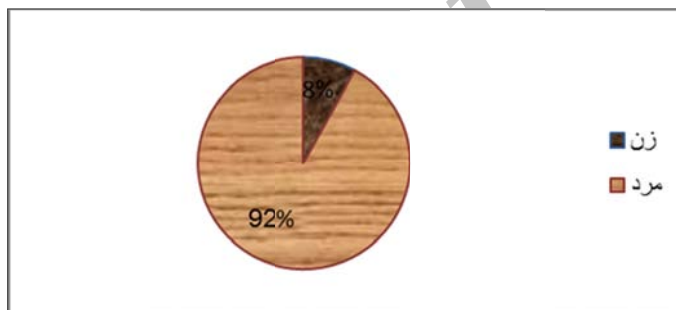
حاشیه نشینی معلول عوامل مختلفی است که هر عامل به نوعی در ایجاد این پدیده تأثیر گذارند. مهم ترین عوامل مؤثر عبارتند از: عوامل اجتماعی، اقتصادی، فیزیکی و کالبدی، زیست محیطی، فرهنگی و مدیریت شهری، و در زیر به بررسی تاثیر هر یک از عوامل میپردازیم.

۱- عوامل اجتماعی

در این قسمت به بررسی وضعیت سرپرست خانوارها، جنسیت آنها، ساختار سنی آنها و مبدأ مهاجرت آنها پرداخته شده اطلاعات به دست آمده نشان می دهد که سرپرستان خانوار از نظر جنسیت ۹۱/۲ درصد مرد و ۸/۸ درصد زن می باشند.

جدول شماره ۲: مشخصات سرپرست خانوار از نظر جنس در سال ۱۳۸۹

شاخصها	زن	مرد
تعداد	۸	۸۲
درصد	۸٪	۹۱/۲٪

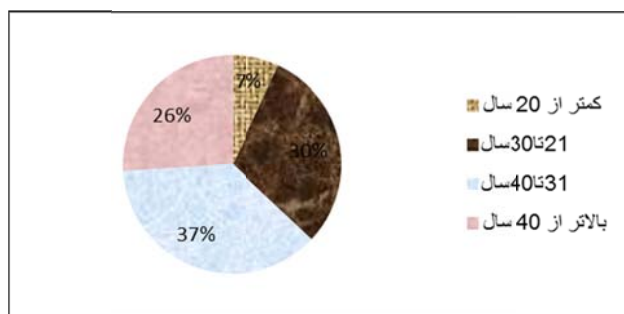

نمودار شماره ۱: مشخصات سرپرست خانوار از نظر جنسیت در سال ۱۳۸۹

از لحاظ سنی، ۶/۶ درصد کمتر از ۲۰ سال، ۳۰ درصد بین ۲۱ تا ۳۰ و ۳۶/۷ درصد در سنین ۳۱ تا ۴۰ سال و ۲۶/۷ درصد بالاتر از ۴۰ سال سن دارند که این وضعیت نشان دهنده ترکیب سنی نسبتاً جوان مهاجرین وارد شده از سایر نقاط شهرستان و شهر ستانهای دیگر به این محله می باشد. که در واقع این محله پذیرای جمعیت مهاجر فقیر می باشد.

جدول شماره ۳: مشخصات سرپرست خانوار بر اساس سن در سال ۱۳۸۹

شاخصها	کمتر از ۲۰ سال	۲۱ تا ۳۰ سال	۳۱ تا ۴۰ سال	بالاتر از ۴۰ سال
تعداد	۶	۲۷	۳۳	۲۴
درصد	۶٪	۳۰٪	۳۶٪	۲۶٪

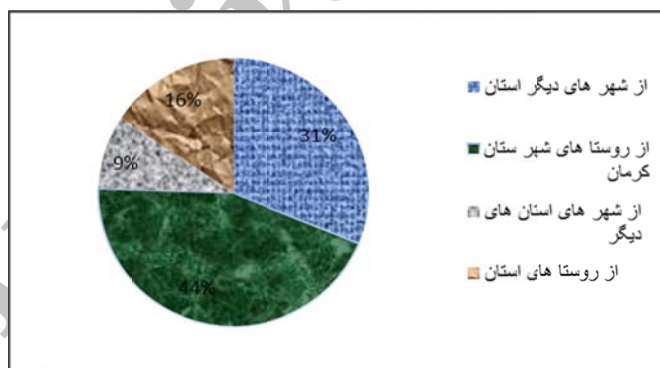
نمودار شماره ۲: مشخصات سرپرست خانوار بر اساس سن در سال ۱۳۸۹

مبدأ مهاجرت

مبدأ مهاجرت ساکنان شهرک نشان می‌دهد که ۴۴/۴ درصد از روستاهای شهرستان کرمان به این نقطه مهاجرت کرده‌اند که بیشترین درصد مهاجران را تشکیل می‌دهند. روستاهای دیگر استان ۱۵/۶ درصد به شهرهای دیگر استان ۳۱/۱ درصد که مجموع حدود ۹۱ درصد مهاجران از داخل استان و فقط حدود ۹ درصد از سایر استان به این نقطه مهاجرت کرده‌اند و لذا مهاجرت درون استانی بیشترین درصد مهاجران را به خود اختصاص می‌دهد. در جدول زیر این وضعیت قابل مشاهده است.

جدول شماره ۴: مشخصات سرپرست خانوار بر حسب مبدأ مهاجرت

شاخص‌ها	از شهرهای دیگر استان	از روستاهای شهرستان کرمان	از استان‌های دیگر	از روستاهای استان
تعداد	۲۸	۴۰	۸	۱۴
درصد	۳۱/۱	۴۴/۴	۸/۹	۱۵/۶

نمودار شماره ۳: مشخصات سرپرست خانوار بر حسب مبدأ مهاجرت

عوامل اقتصادی

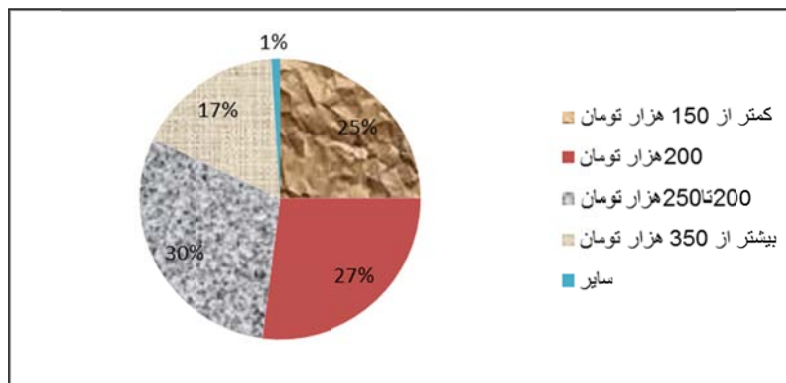
مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر مهاجرت جمعیت از یک نقطه، سکونت در نقطه دیگر عامل اقتصادی است. به عبارتی دافعه اقتصادی عامل مهاجرت و جاذبه اقتصادی موجب جذب مهاجران می‌شود. اطلاعات به دست آمده به روش میدانی نشان می‌دهد ۵۱ درصد ساکنان شهرک درآمد ماهیانه‌ای کمتر از ۲۰۰۰۰۰ تومان دارند و حدود ۳۰ درصد بین ۲۰۰ تا ۳۵۰ هزار تومان به عبارتی ۸۱ درصد ساکنین این شهرک درآمد کمتر از ۳۵۰ هزار تومان دارند. لذا عامل اقتصادی موجب مهاجرت آن‌ها از مناطق روستایی شده و همین عامل یعنی شرایط نامطلوب اقتصادی دامن‌گیر آن‌ها در شهر

گردیده تا به عنوان حاشیه‌نشینان شهری شناخته شوند. زیرا به علت فقر نتوانستند در نقطه مطلوب شهر سکونت نمایند.

جدول شماره ۴ میزان درآمد سرپرست خانوار در سال ۱۳۸۹

شاخص ها	کمتر از ۱۵۰ هزار تومان	۲۰۰ هزار تومان	۲۰۰ تا ۳۵۰ هزار تومان	بیشتر از ۳۵۰ هزار تومان سایر
تعداد	۲۲	۲۴	۲۷	۱
درصد	۲۴٪	۲۶٪	۳۰٪	۱٪

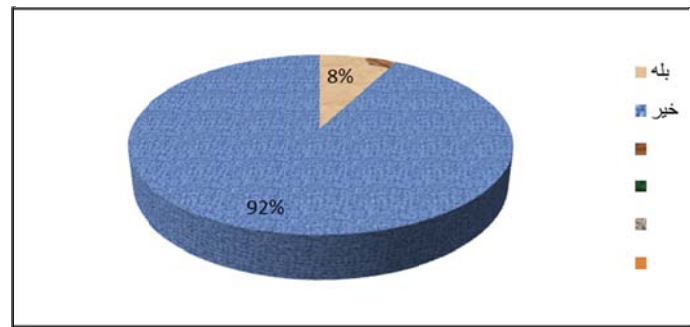
نمودار شماره ۴: میزان درآمد سرپرست خانوار در سال ۱۳۸۹

وضعیت شغلی

وضعیت شغلی ساکنان شهرک نشان می‌دهد که ۳۲/۲ درصد آن‌ها کارگر می‌باشند که عمدتاً کارگران ساختمانی و فصلی هستند و از وضعیت تثبیت شده کاری برخوردار نیستند. ۱۱/۱ درصد بیکار، حدود ۹ درصد کارمند، ۱۳/۳ درصد کار قراردادی دارند. حدود ۲۹ درصد شغل آزاد دارند که شغل آزاد بیشتر فعالیت کار غیررسمی مانند دست‌فروشی دوره‌گردی است. ۵/۵ درصد سایر موارد را اعلام کرده‌اند. آنچه که از وضعیت نیروی کار برمی‌آید این است که حدود ۲۲ درصد از کار تثبیت شده رسمی و قراردادی بهره‌مندی می‌برند و بقیه یا بیکار هستند یا کار غیررسمی دارند، لذا وضعیت شغلی ساکنان بسیار متزلزل است.

جدول شماره ۵: شغل سرپرست خانوار در سال ۱۳۸۹

شاخص ها	کارگر ساختمانی	بیکار	کارمند رسمی	کارمند قراردادی	شغل آزاد	سایر
تعداد	۲۹	۱۰	۸	۱۲	۲۶	۵
درصد	۳۲/۲	۱۱/۱	۹٪	۱۳/۳	۲۸/۹	۵/۵

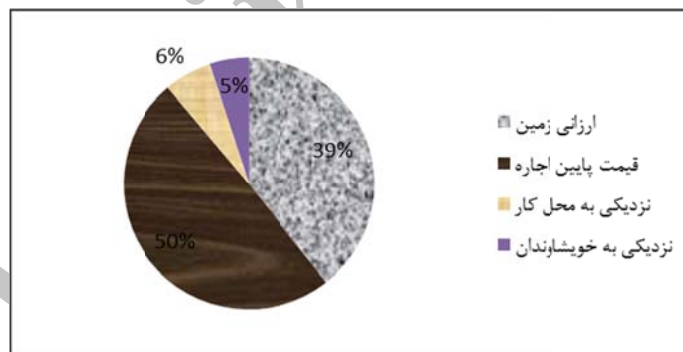
نمودار شماره ۵: شغل سرپرست خانوار در سال ۱۳۸۹

علت انتخاب مکان برای سکونت

عامل اقتصادی دیگر تعیین کننده در وضعیت این نقطه شهری، علت انتخاب این مکان برای سکونت است که بر اساس بررسی‌های انجام شده ۴۰ درصد ساکنان ارزانی زمین را عامل انتخاب دانسته‌اند، ۴۹ درصد اجاره پایین، ۵/۶ درصد نزدیکی به محل کار، ۴/۴ درصد نزدیکی به خویشاوندی را عامل مؤثر در سکنی گزینی در این منطقه دانسته‌اند لذا ارزانی زمین و اجاره بهاء ۸۹ درصد را به خود اختصاص می‌دهد که قوی‌ترین عامل سکونت محسوب می‌شود.

جدول شماره ۶: مشخصات سرپرست خانوار براساس علت اصلی انتخاب محله برای سکونت

شاخص‌ها	ارزانی زمین	قیمت پایین اجاره	نزدیکی به محل کار	نزدیکی به خویشاوندان	شبهات‌ها قومی فرهنگی
تعداد	۳۶	۴۴	۵	۴	۱
درصد	۴۰٪	۴۸٪	۶٪	۴٪	۱٪

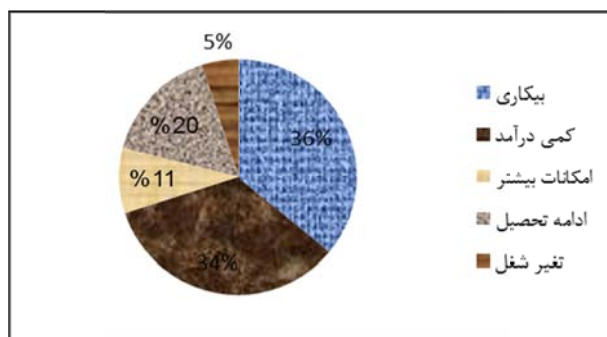
نمودار شماره ۶: مشخصات سرپرست خانوار براساس علت اصلی انتخاب محله برای سکونت

علت اصلی مهاجرت

دلایل اصلی مهاجرت از نظر بیشتر پاسخگویان، بیکاری و نداشتن شغل می‌باشد که ۳۵/۵ درصد را شامل می‌شود، کمی درآمد عامل دیگر مهاجرت محسوب می‌شود که ۳۳/۳ درصد را به خود اختصاص داده و ۱۱/۱ درصد به منظور ادامه تحصیل فرزندان، ۲۰ درصد پاسخگویان به دنبال امکانات بیشتر و تنها ۵/۶ درصد تغییر شغل خود را علت اصلی مهاجرت ذکر کرده‌اند.

جدول شماره ۷: مشخصات سرپرست خانوار براساس علت اصلی مهاجرت به این محله

شاخص ها	بیکاری	کمی درآمد	امکانات بیشتر	ادامه تحصیل	تغیر شغل
تعداد	۳۲	۳۰	۱۸	۱۰	۵
درصد	۵۰.۳۵٪	۳۰.۳۳٪	۲۰٪	۱۱.۱۱٪	۶.۵٪

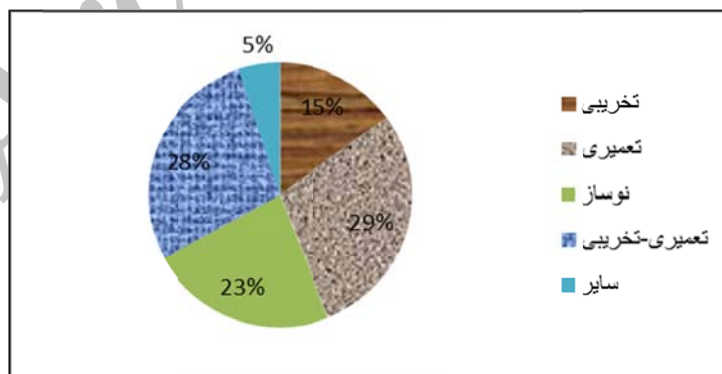
نمودار شماره ۷: مشخصات سرپرست خانوار براساس علت اصلی مهاجرت

ویژگی‌های کالبدی و فیزیکی

کیفیت بناها در محله مورد مطالعه نشان می‌دهد که ۲۵/۵ درصد از بناها نوساز و با مصالح مقاوم ساخته شده‌اند. بقیه بناها یعنی حدود ۷۵ درصد بناها تخریبی و تعمیراتی یا مخروبه‌اند. درصد بالای بناهای تخریبی و تعمیراتی نشان دهنده سطح پایین اقتصادی ساکنان محله است که نتوانسته‌اند بناهای با کیفیتی ایجاد کنند.

جدول شماره ۸: مشخصات کیفیت بنا در محله در سال ۱۳۸۹

شاخص ها	مخروبه	تعمیری	نوساز	تخریبی	سایر
تعداد	۱۵	۲۹	۲۳	۱۸	۵
درصد	۱۶.۷٪	۳۲.۲٪	۲۵.۵٪	۲۰٪	۶.۵٪

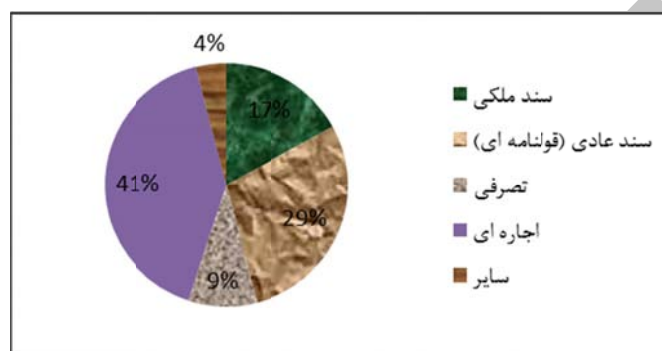
نمودار شماره ۸: مشخصات کیفیت بنا در محله در سال ۱۳۸۹

نوع مالکیت

نوع مالکیت واحدهای مسکونی نشان دهنده وضعیت نامطلوب مالکیت واحدهای مسکونی در محله مورد نظر است به طوری که فقط ۵/۵ درصد دارای سند مالکیت هستند. ۳۰ درصد دارای سند عادی، ۴۰ درصد در منازل اجاره‌ای سکونت دارند. ۱۰ درصد تصرفی می‌باشد.

جدول شماره ۹: مشخصات نوع مالکیت در محله در سال ۱۳۸۹

شاخص‌ها	سند ملکی	سند عادی (قولنامه‌ای)	تصرفی	اجاره‌ای	سایر
تعداد	۱۴	۲۷	۹	۳۶	۴
درصد	۵.۱۵٪	۳۰٪	۱۰٪	۴۰٪	۵.۴٪

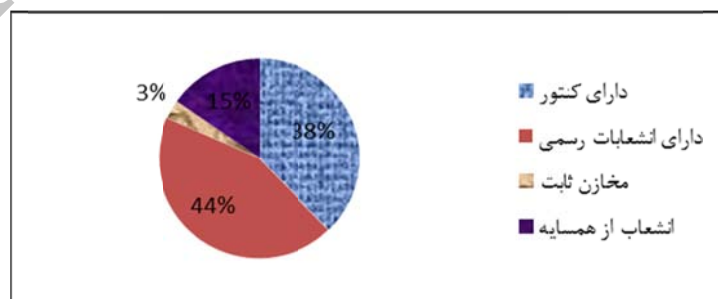
نمودار شماره ۹: مشخصات نوع مالکیت در محله در سال ۱۳۸۹

امکانات خدماتی محله

در محله مورد نظر، ۸۰ درصد انشعابات آب و برق قانونی و رسمی است، ۱۵/۶ درصد از همسایه‌ها خدمات آب و برق را دریافت می‌کنند، این وضعیت نشان دهنده این است که هنوز بخشی از جمعیت که حدود ۲۰ درصد می‌باشند از خدمات شهری بهره‌مند نیستند.

جدول شماره ۱۰: نحوه دسترسی به آب و برق در محله در سال ۱۳۸۹

شاخص‌ها	دارای کنتور	دارای انشعابات غیررسمی	مخازن ثابت	انشعاب از همسایه
تعداد	۳۴	۳۹	۳	۱۴
درصد	۳۷.۸٪	۴۳.۳٪	۳.۳٪	۱۵.۶٪

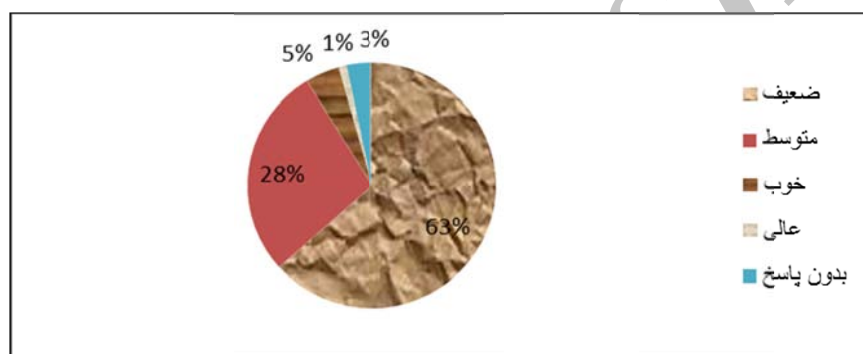
نمودار شماره ۱۰: نحوه دسترسی به آب و برق در محله در سال ۱۳۸۹

وضعیت بهداشتی و درمانی

وضعیت خدمات بهداشتی محله از نظر پاسخ دهندگان مناسب نبوده، بطوری که ۶۳/۴ درصد وضعیت بهداشتی را ضعیف دانسته‌اند، ۲۷/۸ درصد متوسط و تنها ۵/۵ درصد وضعیت بهداشتی را خوب و عالی دانسته‌اند. وضعیت بهداشتی و درمانی شاخص مناسبی برای نشان دادن وضعیت اقتصادی یک جامعه محسوب می‌شود. با توجه به اینکه ۶۳ درصد وضعیت بهداشتی را نامطلوب دانسته‌اند لذا می‌توان نتیجه گرفت که حاشیه‌نشینی با مشکلات بهداشتی بسیار زیاد روبرو است.

جدول شماره ۱۱: مشخصات وضعیت بهداشت در محله در سال ۱۳۸۹

شاخص‌ها	ضعیف	متوسط	خوب	عالی	بدون پاسخ
تعداد	۵۷	۲۵	۴	۱	۳
درصد	۶۳/۴	۲۷/۸	۴/۴	۱/۱	۳/۳

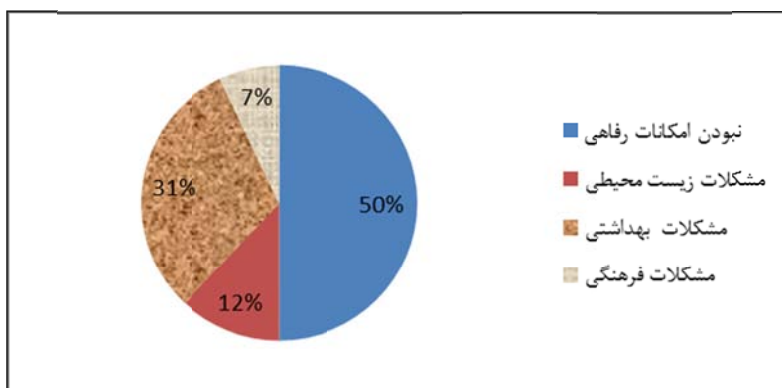
نمودار شماره ۱۱: مشخصات وضعیت بهداشت در محله در سال ۱۳۸۹

عوامل فرهنگی

احساس تعلق به محله یکی از شاخص‌های محله محسوب می‌شود که می‌تواند در ثبات و پایداری محله بسیار تأثیرگذار باشد همان‌گونه که ملاحظه می‌شود عدم وجود امکانات دلیل مهاجرت ۵۰ درصد از مردم محله می‌باشد. مشکلات بهداشتی ۲۰ درصد و مشکلات زیست محیطی ۱۲/۲ درصد و مشکلات فرهنگی ۷/۸ درصد عوامل ترک محله می‌باشد. در جایی که تمایل به مهاجرت بیش از سکونت در محله باشد، آن محل نمی‌تواند رشد و توسعه داشته باشد زیرا انگیزه‌ای برای حضور و فعالیت وجود ندارد.

جدول شماره ۱۲: عوامل تأثیرگذار بر ترک محله

شاخص‌ها	نبودن امکانات رفاهی	مشکلات زیست محیطی	مشکلات بهداشتی	مشکلات فرهنگی
تعداد	۴۵	۱۱	۲۷	۷
درصد	۵۰٪	۱۲.۲٪	۳۰٪	۸.۷٪

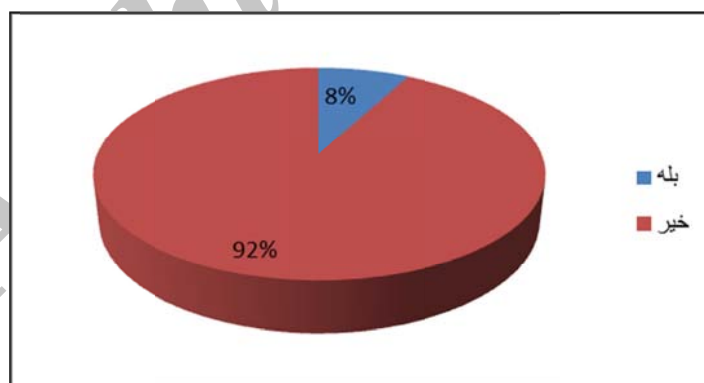
نمودار شماره ۱۲: عوامل تاثیر گذار بر ترک محله

رضایت از عملکرد مدیریت شهری

رضایت از عملکرد مدیران شهری تصویری از وضعیت محله را به دست می‌دهد. اگرچه رضایت امری نسبی است اما بیانگر وضعیت یک محل می‌باشد ۹۲/۳ درصد از عملکرد شهرداری و مدیران شهری رضایت ندارند و تنها ۷/۷ درصد از عملکرد مدیران راضی هستند. دلیل نارضایتی را می‌توان ناشی از عدم ارائه خدمات در این منطقه شهری دانست به دلیل اینکه بخشی از این محل خارج از محدوده خدماتی قرار دارد شهرداری نمی‌تواند خدمات ارائه نماید که نارضایتی مردم را به دنبال دارد.

جدول شماره ۱۳: میزان رضایت مندی از عملکرد شهرداری

شاخص‌ها	بله	خیر
تعداد	۷	۸۳
درصد	۷.۷٪	۹۲.۳٪

نمودار شماره ۱۳: میزان رضایت مندی از عملکرد شهرداری

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اسکان غیررسمی به عنوان یک معضل شهری روزبه‌روز افزایش می‌یابد. این وضعیت ناشی از شرایط اقتصادی است که بخشی از جمعیت شهر را به حاشیه می‌راند و بخشی از جمعیت مهاجر فقیر روستایی را به سوی خود فرامی‌خواند. لذا حاشیه شهرهای محلی برای سکونت فقیران شهری و مهاجران فقیر روستایی است. به لحاظ اجتماعی از بافت ناهمگون و نامتجانس برخوردار است و تضاد اجتماعی در آن موج می‌زند و به لحاظ فرهنگی

اختلاف زیادی با بقیه مناطق شهری دارند. حاشیه‌نشینی و مشکلات فراوان آن این بخش از شهر را به سوی اسکان غیررسمی سوق داده که تهدیدی درازمدت برای شهر محسوب می‌شود و توسعه پایدار شهر را با مشکل مواجه می‌کند. از مطالعه محله امام حسن(ع) شهر کرمان به نتایج زیر می‌توان دست یافت:

۱- مبدأ مهاجرت ساکنین منطقه حاشیه شهر کرمان، روستاهای شهرستان در درجه اول و روستاهای شهرستان‌های هم‌جوار در درجه دوم می‌باشد.

۲- درآمد کمتر از ۴۰۰۰۰۰ تومان برای خانواده این محله شهری عمومیت دارد لذا زیر خط فقر به سر می‌برند.

۳- اشتغال در فعالیت غیررسمی و غیرتخصصی و ویژگی غالب اشتغال ساکنان محله است.

۴- ارزانی زمین و اجاره بها عامل اصلی انتخاب محل و بیکاری و کمی درآمد علت اصلی مهاجرت به این محل می‌باشد.

۵- کیفیت پایین بناها و ساختمان‌ها در محله عمومیت دارد.

۶- مالکیت غیررسمی و تصرفی بخش مهمی از مالکیت در محله حاشیه‌نشین را به خود اختصاص می‌دهد.

۷- بخش قابل توجهی از ساکنان به خدمات آب و برق بطور رسمی دسترسی ندارند (حدود ۲۰ درصد)

۸- خدمات بهداشتی و درمانی ضعیف‌ترین بخش خدمات رسانی در مناطق حاشیه‌ای است.

۹- رضایت از مدیران شهری به مناطق حاشیه‌ای در حداقل خود قرار دارد (حدود ۸ درصد).

پیشنهادات

حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی یکی از معضلات شهرنشینی است که به دلیل رشد سریع شهرنشینی و عدم توان پاسخگویی شهر به جمعیت فزاینده پدید می‌آید و لذا برای کاهش آثار نامطلوب حاشیه‌نشینی لازم است اقداماتی صورت گیرد که برخی از این اقدامات عبارتند از:

۱- در سطح کلان و ملی سیاست‌هایی اعمال شود که از مهاجرت گسترده به سوی شهرها اجتناب شود.

۲- عوامل دافعه روستا کاهش یافته و اختلاف سطح خدماتی بین شهر و روستا کاهش یابد تا شهر جاذبه زیادی برای روستائیان جهت مهاجرت نداشته باشد.

۳- سکونت مهاجرین در شهر مدیریت شود به عبارتی هر فرد که در شهر ساکن می‌شود، مکان و نحوه سکونت خود را اعلام نماید، تا مدیران شهری اطلاعات لازم را داشته باشند و در مواقع نیاز بتوانند مساعدت لازم را به وی بنمایند.

۴- با اقدامات مناسب اثرات منفی اجتماعی، روانی و اقتصادی مناطق حاشیه‌نشین کاهش داده شود.

۵- شهر کرمان به دلیل مهاجرت فزاینده، مناطق حاشیه‌ای زیادی دارد لذا لازم است این مناطق بیشتر مورد توجه مدیران شهری قرار گرفته به عبارتی هم کنترل و هم مساعدت به طور همزمان روی مناطق اجرا گردد.

۶- مطالعه میدانی نشان می‌دهد عوامل اقتصادی مؤثرترین عوامل مهاجرت و عوامل اجتماعی و فرهنگی مهم‌ترین معضلات مناطق حاشیه‌نشین است، لازم است در هر دو زمینه اقدامات لازم صورت گیرد.

۷- مناطق حاشیه شهری از مناطق آسیب‌پذیر شهری محسوب می‌شوند لذا ضرورت دارند با اقدامات مناسب و سنجیده آسیب‌ها را کاهش داده و از گسترش آسیب‌های اجتماعی به نقاط دیگر شهری جلوگیری کرده.

۸- مناطق حاشیه‌ای اگر چه مشکلات فراوانی دارد اما دارای توان‌مندی‌های زیادی نیز می‌باشد و لذا شناسایی توان‌مندی‌ها و استفاده از آن‌ها در جهت توسعه و پیشرفت می‌تواند نقطه مورد نظر را از حاشیه‌ای بودن خارج کند

۹- درد مشترک عامل وحدت قوی در نواحی حاشیه‌نشین است و باید از آن در جهت همگرایی محله‌ای استفاده نمود.

منابع

- بوچانی، محمدحسین (۱۳۸۳). اسکان غیررسمی در محله بان برز ایلام پاسخی به بی‌برنامگی مسکن. ماهنامه شهرداری‌ها. شماره ۶۶
- برک‌پور-اسدی (۱۳۸۵). بررسی قانون تعاریف محدوده حریم شهر روستا و شهرک و نحوه تعیین آن‌ها-مصوب ۱۳۸۴مجلس شورای اسلامی و تاثیر آن بر گسترش اسکان غیررسمی در شهرهای ایران. فصلنامه مدیریت شهری. شماره ۱۸
- پاتر، رابرت. ب، ایونز سلی لویید (۱۳۸۴). شهر در جهان در حال توسعه. ترجمه کیومرث ایراندوست. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، چاپ اول.
- پیران، پرویز، خاتم اعظم و مظفر صرافی (۱۳۸۲). کارگاه تخصصی اسکان غیررسمی در ایران، جزوه درسی.
- ترابی، علیرضا (۱۳۸۳). مدیریت پایدار شهری در گرو حکمروایی خوب. ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۶۹.
- جوادی، اردشیر (۱۳۸۱). مدیریت شهری در ایران؛ فراز و فرود. ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۴۷.
- حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۸۰). عدالت اجتماعی رکن اساسی توسعه پایدار شهری. فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۶.
- _____ (۱۳۸۲). اسکان غیررسمی در جهان. ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۵۰.
- خضرابی، فرزین (۱۳۸۱). توان‌مندسازی در اسکان غیر رسمی. فصلنامه هفت شهر، شماره هشتم.
- شماعی، علی و احمد پور احمد (۱۳۸۴). بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شیخی، محمد (۱۳۸۵). مدیریت شهری و سکونتگاه‌های خودرو در منطقه کلانشهری تهران. فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۸.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۹). شهر پایدار چیست؟، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴.
- _____ (بی تا). توسعه پایدار و مسئولیت برنامه‌ریزان شهری. مجله معماری و شهرسازی، شماره ۳۵.
- _____ (۱۳۸۱). به سوی تدوین راهبرد ملی سازمان‌دهی اسکان غیر رسمی- از پراکنده کاری تا همسویی فراگیر، فصلنامه هفت شهر، شماره نهم و دهم.
- _____ (۱۳۸۱). به سوی نظریه‌ای برای سامان‌دهی اسکان غیر رسمی-از حاشیه‌نشینی تا متن شهرنشینی. فصلنامه هفت شهر، شماره هشتم.
- _____ (۱۳۸۳). مسئله‌ای به نام اسکان غیررسمی راه‌حلی به نام توانمندسازی، ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۶۶.
- کامروا، محمد علی (۱۳۷۵). مشروعیت مدیریت شهری، فصلنامه آبادی، شماره ۳۲.
- معرفی پیش‌نویس سند توان‌مندسازی (۱۳۸۱). فصلنامه هفت شهر، شماره نهم و دهم.
- میزگرد تخصصی مدیریت شهری (۱۳۷۹). فصلنامه مدیریت شهری شماره دوم.